

Recensioner

Gundenäs, Henrik. *Till tals. Yttrandefrihet förr, nu och sedan*, Daidalos, 2025.

Året är 2025 och något av det mest brännande i den offentliga debatten är frågor om yttrandefriheten och hoten mot denna. Lever vi i intoleransens tid? Vad hotar yttrandefriheten och vad står på spel när den hotas? I boken *Till tals* placerar författaren Henrik Gundenäs yttrandefriheten där den hör hemma, som ”det centrala medlet att hålla i gång den demokratiska konflikten” (s. 97). Yttrandefriheten är en av de fundamentala fri- och rättigheter som gör människor till politiska subjekt, som skiljer medborgare från undersåtar. Det är en frihet som människor har varit tvungna att erövra om och om igen på olika platser i världen sedan upplysningen och revolutionernas tidsålder, genom kamp mot censur och för likvärdigt politiskt deltagande.

Gundenäs definierar begreppet yttrandefrihet utifrån dess funktion när han skriver:

”Yttrandefriheten är nämligen inte bara den enskilde medborgarens, forskarens, journalistens eller kulturutövarens frihet att sprida upplysningar och åsikter. Den är själva förutsättningen för fri åsiktsbildning – envars möjlighet att bilda sig en mening och låta andra ta del av det man vill säga. Utan fri åsiktsbildning inget offentligt samtal, ingen kritisk debatt, ingen konflikt.” (s. 23)

Att ta sikte på varför vi behöver yttrandefrihet i ett demokratiskt samhälle skiljer sig från till exempel en begreppslig definition, som snarare handlar om vilka handlingar som skall omfattas av yttrandefriheten: Är konst, dans, musik, en stilla ordlös manifestation också yttranden? Eftersom vi också förstår symbolspråk som just språk så är det rimligt att tänka på olika typer av handlingar som yttranden. Yttranden kan inte heller reduceras till avsändarens syften, vi förstår att yttranden kan tolkas och ges mening av den som lyssnar, ser och läser.

Boken börjar med svensk ytterhögers yttrandefrihetsmantran och dess samtidiga angrepp på och inskränkningar av yttrandefriheten. Ambitionen är dock betydligt mer långtgående än att bemöta just högerens argument och politik. Gundenäs vill skapa ”tankereda” och skriva fram ”hur vi skulle kunna uppfatta yttrandefriheten om vi slapp kulturkriga med [ytterhöger]” (s. 23). Han gör det genom en samling tematiska kapitel i vilka han diskuterar olika centrala aspekter av både yttrandefrihet och yttrandefrihetsdebatten. Dessa är inte vad man kanske förväntar sig, det är inte till exempel lagstiftning, skydd av minoriteter eller demokrati som är kapitelrubriker.

I stället är det betydligt mer nyfikna och öppna frågor om ansvar, censur, sanning, jargong, jämlikhet och lojalitet som noggrant avhandlas i relation till historiska och dagsaktuella exempel. De historiska exemplen fungerar bra för att belysa en underliggande poäng, en iakttagelse att vi lever i en brytningstid: "Den politiska framtiden kan se dystert ut, men egentligen är den precis lika obestämmd som den var för invånarna i Sverige i mitten av 1700-talet," skriver Gundenäs (s. 96).

I det första kapitlet, om ansvar, visar Gundenäs hur opinionsbildare det senaste årtiondet gärna diskuterat enskilda medborgares ansvar för yttranden, men inte så gärna sitt eget ansvar för att opinionen börjat acceptera mer inskränkningar av yttrandefrihet (s. 57). Den tid vi lever i nu verkar ha en annan slags yttrandefrihetsdebatt än den som för 15 år sedan handlade om konstnärliga och satiriska avbildningar av profeten Mohammed. Kanske beror det på, som Gundenäs skriver, att när yttrandefriheten är "rättsligt vunnen" blir en debatt om konstnärlig frihet "märkligt statisk med förutsägbara och låsta positioner" (s. 31). Den bok som han själv skrivit representerar på inga sätt en låst position, utan är verkligen upplagd för att inbjuda till bredd och djup i tänkandet kring yttrandefrihet i dag.

Gundenäs skriver på ett lättillgängligt sätt och formulerar sig ofta skarpt och roligt. Han gör det utan avkall på analytiskt djup och bredd. De frågetecken som uppstår under läsningen får till slut ett pedagogiskt levererat svar. Det är egentligen bara i kapitlet "Jämlikhet", där han bland annat förklarar den "yttrandeaktivistiska vänstern" och fångar in skillnaden mellan högerens gemenskap och vänsterns splittrande tendenser, som jag inte övertygas om att alla relevanta perspektiv getts plats och därför inte helt följer med in i slutklämmen. I kapitlet "Jargong", där Gundenäs bygger mycket utifrån sin egen översättarexpertis, blir resonemangen snåriga och lite väl inomvetenskapliga, om än aldrig ointressanta. Med risk för att den intresserade allmänheten förloras ger kapitlet en välmenande känga till den akademiska jargongen som ett "andefattigt språk, ett syrefattigt språk". Särskilt samhällsvetenskapligt skrivande och artikelformatet kritiserar för att, i enlighet med den "akademiska kapitalismens" logik, reproducera gångbar jargong snarare än nytt kunskapssökande (s. 157ff). Som allra bäst är Gundenäs när han hjälper läsaren att förstå antaganden som ligger bakom olika offentliga intellektuella höga röster om yttrandefrihet, som Lena Andersson, Jan Myrdal och Åsa Wikforss.

Akademisk frihet är ett tema som återkommer genom bokens kapitel. Akademisk frihet är ett exempel på hur yttrandefrihet kan ta sig uttryck, men den har också, precis som yttrandefriheten, en särskild roll i demokratiska samhällen. På så sätt är både akademisk frihet och yttrandefrihet typexempel på hur mänskliga rättigheter fungerar och varför man inte bör reducera fenomenet mänskliga rättigheter till konventionstext, som görs i slutet av boken (s. 230). Risken med att hänvisa till internationell rätt för att försvara yttrandefrihet är att den politiska idén fastnar i legalism. Genom att som Gundenäs förstå yttrandefrihet genom begreppen ansvar, sanning, jargong, jämlikhet och lojalitet skapas andra sätt att tänka som behövs för att motverka intellektuell stiltje.

Det är en mycket rik och utförlig notapparat som kan fungera som en tankekartor över svensk offentlig debatt, sammanvävt med inflytelserika verk av politiska teore-

tiker som Adorno, Arendt, Marcuse, Luxemburg och Mouffe (inte sällan översatta av Gundenäs själv). För just den akademiska frihetsdebatten saknar jag dock en del perspektiv, som frågan om bojkott som aktualiseras både i relation till auktoritära stater såsom Iran och Ryssland, men särskilt de senaste två åren i förhållande till Israel, till exempel böcker av Nick Reimer eller Maya Wind. En annan röst som man kunnat förvänta sig se bland referenserna är historikern Joan W. Scott, som för 15 år sedan tog sig an slöjförbud och *laïcité* och på senare tid diskuterat amerikansk högers angrepp på offentligheten och akademien.

Jag saknar ett avslutande kapitel, ett som sammanfattar och knyter ihop de olika aspekter som Gundenäs argumenterat inte i sig själva kan utgöra kärnan i yttrandefriheten, men som krävs för att upprätthålla demokrati. Boken är användbar särskilt för dem som vill förstå olika relationella aspekter av yttrandefrihet, liksom den är läsvärd för dem som är intresserade av offentlig debatt i Sverige och den politiska frågan i sig under 2020-talet.

Karin Zackari

Biträdande lektor i mänskliga rättigheter vid Göteborgs universitet.

Referenser

- Reimer, N. (2023) *Boycott Theory and the Struggle for Palestine: Universities, Intellectualism and Liberation*. Lanham: Bloomsbury.
- Scott, J. W. (2019) *Knowledge, Power, and Academic Freedom*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J. W. (2010) *Slöjans politik*. Hägersten: Tankekraft.
- Wind, M. (2014) *Towers of Ivory and Steel. How Israeli Universities Deny Palestinian Freedom*. London: Verso.